

Творчий підхід учителя у формуванні почуття відповідальності молодших школярів // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наукових праць / Ред. кол. О.Г. Мороз, Н.В. Гузій та ін. – Вип. 5 (15). – Київ: НПУ імені М. Драгоманова. - 2006. – С. 183-186.

Басюк Н.А.

ТВОРЧИЙ ПІДХІД УЧИТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Школа є частиною соціальної системи, що дзеркально відбиває усі негаразди, які відбуваються в державі. Яким найчастіше бачить «традиційний учитель» ідеального учня? Портрет останнього дуже просто намалювати кількома штрихами: слухняний, не порушує дисципліни, виконує всі вимоги вчителя. Виховний процес зорієнтований на формування переважно виконавчості, слухняності, а не власне відповідальності школярів. У своєму розвитку відповідальність може набувати різноманітних форм. Найпростішими з них є виконавчість і слухняність. Вищою формою виступає самостійність, найвищою – ініціативність та активність.

Рівень виконавського ставлення до своїх обов'язків не задовольняє сучасні вимоги суспільства, яке потребує всебічно розвиненої творчої особистості з активною життєвою позицією і високою мораллю. Виховати таку особистість може тільки творчо працюючий учитель, який розуміє необхідність пошуку нових шляхів, підходів до морального виховання, зокрема і виховання почуття відповідальності молодших школярів *(а)-постановка проблеми*).

Шляхи формування відповідальності учнів різних вікових груп розкриваються в роботах І. Беха, З. Борисової, Н. Зубалій, М. Левківського, В. Оржеховської, Є. Постовойтова, М. Савчина, М. Сметанського, О. Сухомлинської, В. Тернопільської та ін. В останні роки активізувалась увага до проблеми становлення відповідальності у дітей молодшого шкільного віку – періоду, коли створюються передумови для подальшого розвитку особистості (С. Гагаріна, Л. Краєва, Р. Жумаканова, З. Васильєва, М. Юр'єва). Проте доводиться констатувати, що поза увагою дослідників залишився цілісний підхід щодо вивчення почуття відповідальності молодших школярів, можливості педагогічного впливу на його розвиток *(б)-аналіз останніх досліджень, на які посилається автор*).

Мета статті *(в)-постановка завдання*) полягає в окресленні творчих знахідок, інноваційних технологій у процесі організації виховання почуття відповідальності учнів початкової школи.

(г)-виклад основного матеріалу дослідження) А.С. Макаренко зазначав, що творчий педагог, перш за все, повинен мати загальні та глибокі знання наук, що викладаються, знання з педагогіки, загальної, вікової, педагогічної психології, вміння використовувати їх в практиці навчання та виховання;

досконале оволодіння методикою та технікою педагогічного впливу на учня, вміння із числа методів вибрати найрезультативніший, загальна висока культура та ерудиція []. Учителя можна назвати творчим, якщо він прагне до творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різних педагогічних проблем. Продуктом творчого пошуку можуть бути нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми і методи виховання. Цілісну творчу особистість характеризує творча спрямованість, концентрація усіх духовних сил і енергії, натхнення, розвинена уява, здатність до імпровізації, зібраність, витримка, самовладання. Такий учитель – великий працелюб, здатний швидко орієнтуватися в різних педагогічних ситуаціях і знаходити потрібні способи їх розв'язання. Він має нестримне бажання удосконалювати і шліфувати свою майстерність. Тому побічним продуктом процесу творчої діяльності є зростання педагогічної майстерності вчителя, рівня його культури, мислення і світогляду.

Проаналізувавши більше сотні різноманітних уроків з точки зору позиції, яку займають молодші школярі у процесі навчання, ми дійшли висновку, що в основному учні на уроках знаходяться у позиції слухача й виконавця, рідше учасником процесу і, практично, не бувають організаторами навчального процесу. Планує й аналізує навчально-пізнавальну діяльність учитель, відповідне спілкування в аспекті цієї діяльності не організовується. Зібрані дані свідчать про те, що більшість педагогів застосовують словесні методи виховання, популярністю серед яких користуються методи бесіди, читання книг. Методу створення ситуацій віддають перевагу 25% вчителів, методам позитивного прикладу і включення дітей до колективно творчих справ лише 10% учителів. Тільки у 5 вчителів (11%) із 40 нами опитаних намітились позитивні тенденції у роботі по вихованню почуття відповідальності у молодших школярів, так як ведеться цілеспрямована робота по формуванню уявлень молодших школярів про відповідальну людину, широко використовуються нові ефективніші форми і методи роботи, розширюється поле практичної діяльності учнів, робота організовується із врахуванням вікових особливостей дітей.

Результати вивчення практики роботи шкіл показали, що недостатньо уваги приділяється використанню рольових ігор, тренінгових вправ, драматизацій, інсценізацій, тестуванню, які допомогли б учню отримати знання про самих себе, допомогли б зрозуміти своє місце серед людей, сформувати навички конструктивної взаємодії з оточуючими. Виникає потреба у широкому запровадженні системи учнівського самоврядування. На жаль, на сьогодні в більшості шкіл робота вожатих зведена до мінімуму, що створює неможливість наступності в діяльності самоврядування, і вчитель змушений підміняти самоврядування вже з самого початку. Низький рівень сформованості почуття відповідальності пояснюється тим, що виховні заходи в початкових класах часто проводяться за заздальгідь розписаними ролями, підготовленими сценаріями, що в свою чергу, позбавляє учнів вияву власної активності, творчої діяльності. Усі ці чинники призводять до того, що, перейшовши до наступної ланки – підліткового віку, діти відчують себе

безпорадними, суто виконавцями, не здатними творчо підійти до розв'язання поставленого завдання, не спроможними взяти на себе відповідальність за доручену справу.

Сучасна школа вимагає яскравої, творчої особистості педагога, яка поєднує в собі функції вчителя і психолога, володіє новими навчально-виховними технологіями і мистецтвом спілкування. Прикладом таких технологій є пропедевтичний курс «Сходи до відповідальності», який проводиться протягом чотирьох років щотижня, починаючи з другого семестру першого класу. Розроблена нами програма курсу включає спільні для кожного класу розділи: «Сутність почуття відповідальності», «Виховання почуття обов'язку у школі», «Розвиток почуття відповідальності у родині». На вивчення пропедевтичного курсу в 1 класі відводиться 18 годин, в 2 – 4 класах – по 32 години. Темі різні в залежності від віку учнів. Використання різних форм, засобів системної роботи (читання художніх творів різних жанрів, перегляд фільмів, бесіди, дискусії, розповіді, «мозкова атака», моделювання поведінки в ситуаціях морального вибору, ігри, конкурси, імітаційні вправи, завдання психолого-педагогічного тренінгу, драматизації, вправи проєкційно-виховного характеру, тестування, анкетування, робота в групах, парах) апелює до самосвідомості дитини, знайомить її із загальнолюдськими моральними нормами, вчить бачити себе, об'єктивно оцінювати моральний аспект свого поведіння, сприяє накопиченню досвіду відповідальної поведінки. Також учням пропонуються завдання для розвитку мислення, уваги, пам'яті, сприйняття, уяви та творчих їх здібностей, які сприяли б розвитку і зміцненню почуття відповідальності.

На заняттях пропедевтичного курсу молодші школярі вчать діяти правильно, підключаючи насамперед емоції. Емоційна самооцінка стає благодатним ґрунтом для «внутрішньої» роботи учнів, спонукає їх до самовдосконалення. Прикладом такої роботи є фрагмент заняття з теми «Ознаки відповідальної людини» (4 клас). Учні розподіляють на групи з чотирьох чоловік. Кожній групі дається аркуш паперу і ручка і пропонується, щоб кожен учасник групи по черзі (дописуючи щось своє) письмово дав відповіді на такі запитання:

- Що таке відповідальність? Які її ознаки?
- Перед ким, в чому вона проявляється?
- В яких ситуаціях необхідна?
- Що вона дає окремій людині й оточуючим?

Далі молодшим школярам пропонується усно описати випадок, коли вони особисто проявляли відповідальність. Таким чином у свідомості учнів початкових класів «викристалізовується» уявлення про відповідальність. При обговоренні прикладів відповідальної поведінки, здійснення відповідального вчинку особлива увага звертається на опис позитивного переживання, позитивних почуттів (гордість за друга, радість від зробленого, користь для інших і т.д.), які відчула особистість. Згадуються випадки, коли діти поводитись безвідповідально з перерахунком негативних переживань. Отже, кожному учню дається можливість проаналізувати і порівняти переживання

відповідальності і безвідповідальності, оцінити її значимість і шкоду для себе особисто і для інших.

Таке обговорення допомагає учню усвідомити не тільки своє бачення, але й те, як його ровесники «бачать» і можуть переживати відповідальність. Подальша робота заняття спрямовується на організацію практичних вправлянь учнів (розв'язання альтернативних моральних ситуацій, програвання життєвої ситуації). Педагогу необхідно наголосити на недоліках і шкоді для розвитку особистості «гіпервідповідальності», про міру особистої відповідальності, вмінні сказати «ні», настояти на своїй думці, про псевдовідповідальність для «галочки», яка може мати негативні, неприємні і неочікувані наслідки для себе самого та інших людей.

«Велике лихо, - вважав В.О. Сухомлинський, - якщо вихователь не уміє вибирати зі скарбниці мови саме ті слова, що необхідні, щоб знайти шлях до серця дитини, якщо в процесі виховання норм моралі і моральності ми не викликаємо позитивних емоцій, подібних тим, що з'являються в людини від зіткнення з чимось близьким і дорогим. Слово повинно бути ємким, мати глибокий сенс, емоційне фарбування, воно повинно залишати слід у думках і душі вихованця» []. Якщо слова, нехай навіть самі потрібні і красиві, про високу мораль не викликають емоцій, не хвилюють, то вони так і залишаються порожніми звуками, благими побажаннями. Майстерність педагога полягає у тому, щоб розмова з вихованцем викликала в останнього власні думки, переживання, спонукаючи до активної діяльності.

Такий підхід видатного педагога був покладений в основу розробки системи бесід, розповідей, дискусій. Матеріалом для них слугували художні твори різних жанрів (казки, оповідання, прислів'я, приказки, жарти, вислови, метафори), життєві факти, конкретні вчинки дітей. Встановлення зв'язку між отриманою інформацією і реальним досвідом поведінки учнів сприяло подоланню характерного для молодших школярів розриву між знанням та поведінкою.

Незначний досвід моральних взаємин дітей потребував створення спеціальних ситуацій, «запрограмованих» переживань. Сюжети запропонованих ситуацій брались з життя класу, взаємин дітей, з творів морально-етичного спрямування. Для того, щоб дітям було цікаво, інколи ситуації подавались учителем у формі листів від професора Обов'язка, Лівиниці, телеграми з проханням про допомогу від Неслухняничка, зустрічі з казковими героями Хочу і Треба, знайомства з хлопчиком на ймення Неохайко. Глибока зацікавленість дитини певною ситуацією спонукає її ідентифікуватися з дійовими особами і пропонувати свій власний вихід із моральної колізії. Деякі ситуації передбачали варіанти розв'язання. При цьому завдання дітей полягало у самостійному виборі тієї позиції, що є, на їх погляд, правильною. Часто використання моральних ситуацій поєднувалося з методикою незакінченого оповідання, коли вчитель перериває читання твору у найдраматичніший для героїв момент подій з метою колективного (за допомогою дитячих висловлювань) вибору можливого закінчення оповідання, лише потім озвучується авторське закінчення оповідання,

аналізуються, порівнюються дитячі варіанти з авторським, шукається найдоцільніший.

Діти усім своїм буттям зливаються із світом літературних героїв, бурхливо реагують на їх поведінку. Особливо це помітно при перегляді фільмів. Тут вони стають ніби співучасниками подій, підказують героям, як вийти переможцем з тієї чи іншої ситуації. «Коли б доросла людина, - зазначає відомий психолог І.С. Кон, - реагувала на всі подразники з безпосередністю дитини, вона неминуче загинула б від перенапруження і емоційної нестійкості, адже коло значущих для неї відношень набагато ширше дитячого. Дорослого врятовує розвиток ефективних механізмів внутрішнього гальмування і самоконтролю, а також здатність вибірково реагувати на зовнішні дії» [1].

Ідентифікація – це своєрідне суб'єктивне вживання в образ того чи іншого героя, внаслідок чого відбувається повне чи часткове уподібнення до нього. Суперечливі образи, для яких властивою є складність людського характеру, не подобаються дітям. З психологічного погляду процес ідентифікації ґрунтується на тому, що в уяві суб'єкта створюється образ іншого: «Я такий же, як той герой», внаслідок чого відбувається формування й переосмислення особистісних орієнтацій індивіда. Чим менші за віком діти, тим легше можуть вони перевтілюватися. Приміряючи себе до інших, школяр глибше пізнає свої можливості. Саме за допомогою цього відбувається інтенсивний процес оновлення змісту його духовного світу.

Ці думки і послужили поштовхом до розробки програми клубу позакласного читання «Азбука відповідальності». Програма дитячих творів включає 153 літературних тексти, в яких чітко прослідковується спрямованість на розвиток почуття обов'язку, відповідальності. Програма передбачає можливість вибору учителем. Ототожнення себе з літературним героєм у молодших школярів не є випадковим. Діти ще живуть у світі фантазії, гри. Процес ідентифікації позитивно впливає на формування їхніх моральних понять і уявлень. Поставити себе на місце літературного героя – означає водночас пережити відповідні ситуації, змальовані письменником, глибше прожитися тими думками і почуттями, якими сповнений твір.

Посилена емоційна чутливість, здатність до своєрідного перевтілення роблять молодших школярів широко відкритими для виховного впливу. Саме цей віковий період відзначається особливою сензитивністю з погляду інтенсивного впливу художніх творів на учнів.

Заслуговує на схвалення творчий підхід учителя до оцінювання. З огляду на це використовувались різноманітні види заохочень, запроваджувалась педагогічна технологія «Створення ситуації успіху». Головною метою діяльності вчителя є надання можливості кожному вихованцю відчувати радість досягнення успіху, усвідомлення своїх здібностей, віри у власні сили, а завданням – допомогти особистості зростати в успіху, дати відчувати радість від здолання труднощів, смак перемоги. Заохочення не тільки стимулює молодшого школяра повторити успіх,

зробити ще краще, це і заохочення до майбутньої співпраці. У дитини зростає самооцінка, вона прагне підтримувати свій імідж.

Так, у нашій роботі для стимулювання дітям присвоювалися звання «організований», «працьовитий», вручався відповідний вимпел, виготовлений на уроках праці. За результатами рейду «Бережливих і Помагаїв» найактивнішим учасникам вручалися значки переможців. При підведенні підсумків колективних справ вчитель постійно нагадував: «Подумаємо, хто активніше брав участь, найбільше допомагав». Після проведення «Тижня Шевченківських читань» найстараннішим учням була оголошена подяка за активну участь. Їхні прізвища зазначались у класному куточку під рубрикою «Наші передовики». Проведення такої роботи поглиблювало почуття відповідальності молодших школярів. Раз на семестр проводилися шкільні рейди для виявлення класів-переможців у збереженні учнівських підручників. По завершенню рейду-перевірки на шкільному екрані виставлялися оцінки по класах і присуджувалося місце у змаганні. Підсумки змагання доводили до відома школярів через загальношкільний збір або ж інформували через шкільний радіовузл. Одним із засобів зміцнення почуття відповідальності була участь учнів у чергуванні класів по школі. Наприкінці тижня підводились підсумки згідно з критерієм змагань «За зразкову школу». На загальношкільній лінійці оголошувались результати чергування класів та нагороджувались переможці щотижневого конкурсу «За зразкову школу».

В.О. Сухомлинський помітив закономірність: у дітей, що є не тільки предметом турботи старших, але і самі про когось піклуються, щось роблять для інших, добрі, піднесені почуття розвиваються швидше. У зв'язку з цим експериментальне дослідження передбачало організацію добродійної діяльності. Починаючи з другого класу, молодші школярі разом із старшокласниками брали шефство над ветеранами Великої Вітчизняної війни та праці, надавали допомогу людям похилого віку, виступали з концертами в будинку пристарілих.

Одним із видів добродійної діяльності є шефська робота. Першокласники брали шефство над вихованцями дитячого садка. Вони вчили їх взуватися, одягатися, розучували з ними абетку, організували ігри на свіжому повітрі, ремонтували іграшки, виготовляли подарунки малюкам, готували вистави, святкові концерти. Цей вид діяльності має виключно важливе значення для виховання у дітей з раннього віку почуття громадянського обов'язку, доброзичливості, усвідомлення обов'язків щодо інших, розвитку емпатійних здібностей, відносин взаємодопомоги.

Ми торкнулися *(д)-висновки*) лише деяких аспектів творчої роботи вчителя щодо виховання в молодших школярів почуття відповідальності. Як бачимо, тільки творчий вчитель може сформувати особистість самостійну, активну, творчу, ініціативну, впевнену в собі та своїх діях, вимогливу до себе та оточуючих, а отже – відповідальну. Починати цю роботу слід з дитинства, бо саме тут закладаються підвалини інтелекту, структура мислення, фундамент моральності.

Анотація

У статті представлені результати творчого пошуку вчителя у вихованні почуття відповідальності молодших школярів.

Аннотація

В статье представлены результаты творческого поиска учителя в воспитании чувства ответственности младших школьников.